

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Актуальність дослідження. Світові тенденції розвитку мікро та макро економічних систем, наявність конфліктів між окремими системами різного рівня, дисбаланси розвитку окремих регіонів, галузей та секторів економіки, значні коливання фондових індексів, валютних курсів, охоплення світовою фінансовою кризою практично всіх країн та ринків свідчить про наявність значних дефектів в інституційному устрої як на рівні окремого підприємства, регіону, держави, так і міжнародної економічної спільноти в цілому.

Прояви світової фінансової кризи (іпотечна криза в США та Європі, падіння фондових індексів на всіх світових ринках, загальна стагнація та рецесія розвитку економічних систем (від 7 % у Китаї, 16–18 % у США, Франції, Німеччині, Японії до 48 % у Росії [21]), падіння цін на нафту зі 130 дол. США / барель у липні 2008 р. до 42 дол. США / барель в січні 2009 р.) посилені суттєвими дефектами інституційного устрою в Україні (недосконалість та непослідовність розвитку законодавчої бази, політична нестабільність, низький рівень енергетичної безпеки, відсутність процедур ефективного моніторингу економічної та фінансової активності економічних суб'єктів, тощо) у сукупності з впливом економічних факторів (падіння попиту на продукцію вітчизняних промислових підприємств, дисбаланс у розвитку банківської системи, валютні коливання, ін.) призводять до того, що в країні виникає проблема цілеспрямованого вивозу інвесторами капіталу навіть не стільки з метою його збільшення, скільки з метою його збереження. Вступ України до СОТ обумовлює необхідність забезпечення вільного руху товарів, факторів виробництва, капіталу. В цих умовах особливо актуальним стає питання регулювання фінансових потоків з метою забезпечення відповідного рівня фінансової безпеки держави, зміцнення її конкурентних позицій на світових ринках.

Аналіз останніх досліджень. Питанням регулювання фінансових потоків на макrorівні присвячені роботи таких сучасних вітчизняних та закордонних вчених як О. Абрамова, Г. Азаренкова, І. Барановський, О. Белоусов, А. Бетті, В. Вишневський, М. Єнсен, В. Корнеєв, Р. Левін, Дж. Мадур, В. Шевчук та інших. Слід зазначити, що в роботах закордонних вчених розглядаються питання, присвячені побудові моделей та створення інструментарію управління фінансовими потоками на макrorівні, але ці підходи вимагають суттєвих змін у припущеннях моделей та їх адаптації до особливостей розвитку України. Роботи вітчизняних вчених є більш адекватними умовам України, однак вони потребують удосконалення з двох принципових точок зору: стимулювання інвестування прибутку підприємств у їх інноваційний розвиток та створення ефективної системи моніторингу та регулювання фінансових потоків підприємств, пов'язаних з холдингами, промислово-фінансовими групами (ПФГ) та юридичними особами,

зареєстрованими в офшорних зонах. Це твердження ґрунтується на тому, що саме високі витрати на виробництво, пов'язані з застарілим обладнанням та технологіями, невідповідність міжнародним стандартам якості обумовили падіння попиту на їх продукцію. По-друге, реалізація інноваційних проектів потребує залучення значних фінансових ресурсів, однак, на більшості підприємств відбувається процес вилучення капіталу та переведення його до офшорних зон [3, 20].

Метою дослідження є визначення напрямків вдосконалення процесу регулювання фінансових потоків на макrorівні для забезпечення спрямування фінансових потоків на інноваційний розвиток промислових підприємств.

Основні результати. Дослідження фінансових потоків промислових підприємств, як і будь-якого економічного явища, потребує врахування особливостей інституційного розвитку, впливу інституційних правил, явних та неявних домовленостей між окремими учасниками ринку на розробку та реалізацію управлінських рішень щодо формування, розподілу та використання фінансових потоків. В процесі соціального та економічного розвитку інститути, ідеологія, явні та неявні угоди підлягають змінам [18], які в більшості випадків обумовлюються не тільки очікуваннями учасників економічного та соціального життя, а і залежать від минулого досвіду, традицій та правил, тобто спостерігається ефект гістерезису системи [18].

В процесі становлення та розвитку ринкових відносин, Україна стикнулась зі значними проблемами, пов'язаними з «минулим досвідом», «традиціями» та «спадщиною» адміністративно-командної економіки. Як відмічається в багатьох дослідженнях [11, 12, 14, 16, 17], низька «податкова мораль» [2], відсутність культури обслуговування боргів, гіпертрофована роль окремих індивідів призводить до того, що більшість підприємств уходять в тіньовий сектор, уникають сплати податків, переводять свій бізнес до офшорних зон. Як наслідок, Україна постає перед проблемою масової втечі капіталу.

Не дивлячись на впровадження процедур фінансового моніторингу, налагодження активної співпраці України з FATF та іншими міжнародними та регіональними інституціями щодо запобігання відмивання брудних грошей, обсяги вивозу капіталу вражають: за окремими оцінками рівень тінізації економіки складає від 30–40 % [12] до більше 100 % сукупного ВВП країни [2]. За думкою таких дослідників, як А. Суетін [14], О. Барановський [1] основними наслідками відмивання грошей є підвищення ймовірності настання кризових явищ на грошовому та валютному ринках, викривлення обсягів та структури потоків капіталу, що, в свою чергу, призводить до хибної оцінки інвестиційного клімату, структурних порушеннях у платіжному балансі, та невірного прогнозування темпів розвитку країни. Також, дослідники підкреслюють [12], що основними причинами виникнен-

ня тіньового сектора в Україні є відсутність впорядкованої державної політики, спрямованої на підтримку та захист легального бізнесу, відсутність усталених законодавчих правил та обмежень, корупція. Все це призводить як до незахищеності окремого бізнесу, так і до втрати фінансової безпеки державою в цілому [1].

Необхідно підкреслити, що виток капіталу з України відбувається за відомими і, до речі, добре вивченими схемами [15]: завищення імпорتنих та заниження експортних цін, недостовірна інформація про валютну виручку, необґрунтовані авансові перерахування, підвищенні відсотки на користь нерезидента, штучне створення сумнівної та безнадійної дебіторської та кредиторської заборгованості, тощо.

Дослідження складу власників більшості вітчизняних промислових підприємств (табл. 1), свідчить, що вони входять до компаній, які зареєстровані в оффшорних зонах, або мають засновниками таких юридичних осіб.

Особливості ведення бізнесу в оффшорних зонах, свідчать, що вони є більш привабливими для ведення бізнесу навіть у порівнянні зі зменшенням податкового навантаження, оскільки передбачають [13, 22]: зменшену або нульову ставку оподаткування прибутку підприємств, дивідендів, процентів; можливість вести звітність в іноземній валюті, не подавати річний звіт (тільки в Белізі, Бр. Віргінських о-вах, Панама); низькі витрати функціонування.

Практично всіма дослідниками підкреслюється, що однією з причин вивозу або втечі капіталу є надмірне податкове навантаження. Однак, наприклад, В. Вишневецький [2] відмічає, що з іншого боку обсяг податкових пільг, який перевищує 40 % ВВП країни виконують не стимулюючу функцію, а призводять до розслабленої поведінки підприємців та практично прямого фінансування приватних підприємств з державного бюджету.

Дослідження зміни частки прибутку підприємств, яка спрямовувалась у інновації, та їх податкового наван-

Таблиця 1

Склад бізнесу окремих промислово-фінансових груп України¹

Назва групи	Регіональне представлення ²		Галузі та сектори економіки, в яких представлені групи				
	за кордоном	в т.ч. в оффшорних зонах	Фінанси, інвестиції	Промисловість		ПЕК	Інші сфери
				Добувна	Переробна		
СКМ	Італія, США, Великобританія	Бр. Віргінські о-ви, Кіпр	+	+	+	+	Транспорт і зв'язок, будівництво, торгівля
Інтрепайп	Великобританія	Швейцарія, Люксембург, Нідерланди, Бр. Віргінські о-ви, Кіпр	+	+	+	+	Транспорт, будівництво, торгівля
Група «Приват»	Австрія, США, Латвія, Грузія, Гана, Польща, Румунія, Великобританія	Мальта, Беліз, Бр. Віргінські о-ви, Кіпр	+	+	+	+	Транспорт і зв'язок, будівництво, торгівля
Фінанси і Кредит	Австралія, Великобританія, Македонія, США	Бр. Віргінські о-ви, Швейцарія, о. Мен	+	+	+	+	Транспорт, торгівля

таження засвідчило, що в період з 1997 р. по 2002 р. частка прибутку, спрямована у інновації, поступово збільшувалась (з 12,4 % в 1997 р. до майже 99 % у 2002 р.), а податкове навантаження поступово зменшувалось (з 35,7 % в 1998 р. до 9,7 % в 2002 р.) (рис. 1).

Однак, при розгляді залежності спостерігаються практично два протилежні тренди: в період з 1997 р. по 2002 р., та з 2003 р. по 2007 р. Так, в період з 2003 р. по 2007 р. при подальшому зменшенні податкового навантаження частка прибутку, яка спрямовувалась в інновації, також зменшувалась.

Дослідження факторів, що вплинули на виникнення такої ситуації дозволило встановити, що найбільш впливовими факторами були: політична нестабільність 2004–2007 рр. (не однократні вибори, кардинальна зміна економічних та політичних груп, що були при владі); приєднання України до міжнародних процедур фінансового моніторингу; значна ревальвація національної валюти (від 5,87 в 2004 р., до 4,87 грн. / дол. в 2007 р.) на фоні посилення інфляційних очікувань у зв'язку в т.

ч. з виникненням значних дисбалансів у термінах та валютах формування та розміщення коштів в фінансові сфері [3]. Це спонукало інвесторів та власників бізнесу переглянути політику інвестування та спрямувати кошти не на розвиток підприємств, а забезпечити їх збереження шляхом вивозу капіталу за кордон.

Враховуючи практичну протилежність трендів (рис. 1) та суттєвий вплив політичних факторів, який переважив нормальну мотивацію власників до інвестування, отримуємо дві залежності, які характеризували ситуацію в Україні на протязі аналізованого періоду (рис. 2).

На наш погляд до основних напрямів удосконалення процесу регулювання фінансових потоків на макrorівні в умовах інституційного розвитку, участі країни та її економічних суб'єктів у процесах інтеграції та глобалізації, з метою забезпечення спрямування фінансових потоків на інноваційний розвиток підприємств необхідно реалізувати наступний комплекс дій.

По-перше, впровадження регресивної ставки оподаткування прибутку підприємств в залежності від рівня інвестування прибутку у інноваційний розвиток промислових підприємств. На відміну від існуючих підходів та законодавчої бази даний підхід передбачає, що при

1. Складено за матеріалами [19]

2. Згідно з переліком КМУ [22] та МВФ [21]

Таблиця 2

Рекомендована прогресивна шкала податку на прибуток¹

Частка прибутку, що спрямовується у інновації, %	15,0	20,0	25,0	30,0	35,0	40,0	45,0
Ставка оподаткування прибутку підприємства, %	25,0	15,4	10,6	7,8	6,0	4,8	3,9

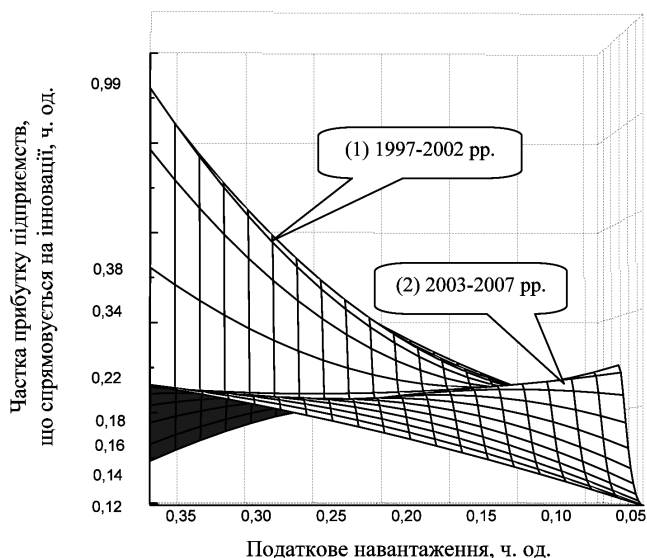

Рис. 1. Динаміка залежності частки прибутку, що спрямовується на інновації, від податкового навантаження та часу в період 1997–2007 рр. *

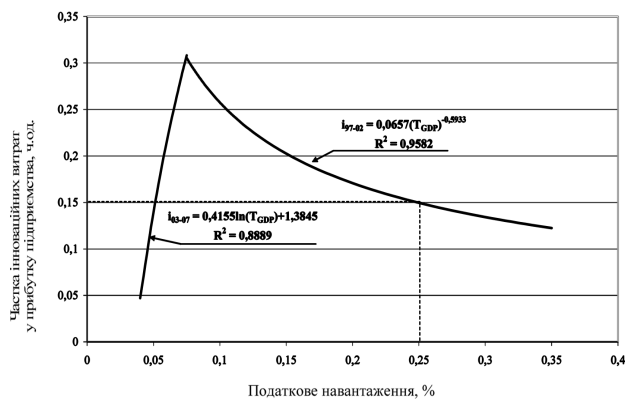

Рис. 2. Залежність частки інноваційних витрат у прибутку підприємства від рівня податкового навантаження в період 1997–2007 рр.

збільшенні частки прибутку, яка спрямовується на інновації, ставка оподаткування лише на цю частку прибутку зменшується, при чому, підприємство повинно підтвердити не факт, придбання нової техніки або технології, а факт її впровадження. Саме це є підставою для застосування регресивної ставки оподаткування.

В даному випадку постає проблема визнання результатів діяльності інноваційних підприємств. На нашу думку необхідно внести поправки до Закону України «Про інноваційну діяльність» [5] і доповнити ст. 16 наступним чином: «Підприємством, що впроваджує інновації може бути визнане промислове підприємство будь-якої форми власності, яке спрямовує на інноваційну діяльність не менше 20 % прибутку». Відповідно, для використання регресивної ставки оподаткування (табл. 2) необхідно визнання підприємства таким, що впроваджує інновації.

Необхідно підкреслити, що регресивна ставка оподаткування застосовується виключно при самофінансуванні інновації, тобто, якщо підприємство отримало кредит і впроваджує інновації, то регресивна ставка

оподаткування не розповсюджується на частину прибутку, яка спрямовується на погашення кредиту. Це обумовлено тим, що в багатьох випадках кредити промислові підприємства отримують від своїх же власників через офшорні зони, спрямовуючи і відсотки і частину прибутку на погашення кредиту закордон.

Слід зазначити, що на відміну від технопарків, яким надаються пільги на 15 років [7], що, на нашу думку, також вимагає коригування, регресивна ставка оподаткування прибутку встановлюється виходячи з терміну реалізації інноваційного проекту, але лише на наступний податковий період з подальшим підтвердженням статусу підприємства. Запропонована регресивна ставка оподаткування спрямована не на стимулювання інноваційної діяльності в цілому, а виключно на стимулювання підприємств та їх власників до реінвестування прибутку у інновації.

З метою запобігання шахрайського застосування регресивної ставки оподаткування, необхідно внести доповнення до Закону «Про інноваційну діяльність» [5], а саме: по закінченню реалізації інноваційного проекту підприємство, яке використовувало регресивну ставку оподаткування, повинно представити підтвердження щодо впровадження відповідного інноваційного проекту. У випадку відсутності підтвердження впровадження інновацій повинні застосовуватись відповідні норми податкового законодавства та «Кримінального кодексу України» щодо компенсації збитків держави (недоотримання податку) та навмисного ухиляння від сплати податків.

Слід зазначити, що для забезпечення розвитку не тільки промислових підприємств, а і інфраструктури всього регіону нами пропонується 30 % податку на прибуток підприємств, які впроваджують інновації, спрямовувати до місцевого бюджету з обов'язковим їх розподілом на реалізацію програм інноваційного розвитку регіону.

По-друге, вимагає вдосконалення інституту регулювання вивозу капіталу за межі країни. В даному випадку питання моніторингу фінансових потоків не тільки самих промислових підприємств та холдингів, які зареєстровані в Україні, а і вдосконалення процедури моніторингу фінансових потоків між «пов'язаними особами» [8]. Слід зазначити, що застосування категорії «пов'язана особа» щодо підприємств передбачено в Україні лише законами: «Про оподаткування прибутку підприємств» [8] та «Про інститути спільного інвестування» [6]. Що ж стосується моніторингу фінансових потоків, звітності підприємств, регулювання інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності цей термін взагалі не застосовується. Відповідно, фінансові потоки, які виникають між пов'язаними особами практично виключаються з процесу державного моніторингу та забезпечують ши-

* На основі даних Держкомстату України

¹ розраховано на основі встановленої залежності $i = 0,0657(T_{GDP})^{-0,5933}$

рокі можливості для тіньового перерозподілу капіталу та сфер впливу окремих груп.

Дія закону «Про промислово-фінансові групи (ПФГ)» [9] також забезпечує створення сприятливих умов для розвитку тіньового сектору та ухиляння від податків. Згідно з чинним законодавством ПФГ не вважаються юридичною особою, однак їм надаються митні пільги щодо імпорту та експорту проміжної продукції, а банки — учасники ПФГ не підпадають під вплив обмежень щодо внесків комерційних банків до статутних фондів інших підприємств і організацій, які спрямовуються на інвестування у розробку, розвиток або модернізацію виробництва кінцевої та проміжної продукції ПФГ. Крім того, всі учасники ПФГ ведуть окрему звітність, тобто знову внутрішні фінансові потоки випадають з розгляду державних контролюючих інститутів. Не врегульованим залишається і процес моніторингу фінансових потоків холдингових компаній, оскільки у відповідному законі [10] передбачено, що холдинг, будучи керуючою компанією, повинен представляти окремо консолідовану свою звітність, в якій практично неможливо відобразити внутрішні фінансові потоки, оскільки вона складається за традиційними формами бухгалтерської звітності, а окремо — звітність підприємств — резидентів, тобто всі фінансові потоки, які виникають з закордонними партнерами та учасниками холдингу доволі важко дослідити при існуючій системі звітності та законодавчому регулюванні їх активності.

Для усунення виявлених недоліків необхідно внести наступні поправки та доповнення у існуючі законодавчі акти.

1) Переглянути взаємовідносини держави з оффшорними зонами з метою запобігання вивозу капіталу, використовуючи досвід розвинутих країн (США, Великобританія, Австрія), які з одного боку сприяють ввезенню капіталу, надаючи таким операціям умови наближені до оффшорних, а з іншого боку жорстко контролюють вивіз капіталу, встановлюючи високі митні збори та ліцензійні вимоги для операції, пов'язані перерахуванням дивідендів, процентів, інвестицій за кордон.

2) Запровадити норму щодо моніторингу приросту чистого фінансового потоку між пов'язаними особами, які є резидентами України, згідно до якої у випадку збільшення сукупного прибутку пов'язаних осіб — резидентів в поточному податковому періоді та зменшенні чистого фінансового потоку за відповідний період передбачити впровадження підвищеної ставки оподаткування прибутку на наступний податковий період.

2) Закон «Про промислово-фінансові групи» прийняти у редакції, яка буде передбачати надання законного статусу юридичної особи існуючим утворенням, які діють у вигляді ПФГ, або є пов'язаними особами без створення ПФГ або холдингової компанії.

3) В законі «Про холдингові компанії» передбачити необхідність представлення щоквартальних звітів про зміну у складі холдингу, обсягах та джерелах інвестицій, які надходять на підприємства холдингу та які вкладаються підприємствами холдингу.

4) Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [4] доповнити перелік фінансових операцій, які підпадають під процедуру: обов'язкового моніторингу (ст. 11):

«операція, що передбачає регулярне перерахування коштів на користь нерезидента, в т. ч. пов'язаної особи, який зареєстрований в оффшорній зоні»; «операція, що передбачає перерахування коштів на користь нерезидента, в т. ч. пов'язаної особи, який зареєстрований в оффшорній зоні в сумі, що перевищує 50 000 євро»; «операції перерахування дивідендів та відсотків за борговими зобов'язаннями на користь нерезидента, в т. ч. пов'язаної особи, який зареєстрований в оффшорній зоні»; внутрішнього моніторингу (ст. 12): «операції, що передбачають регулярне перерахування коштів між пов'язаними особами на користь лише однієї з осіб».

5) Законодавчі та підзаконні акти, що регулюють систему звітності підприємств, доповнити положенням про необхідність представлення звітності про фінансові потоки між пов'язаними особами, в т. ч. учасниками холдингів та ПФГ, а також представлення окремої звітності з зовнішньоекономічної діяльності підприємств щодо експорту, імпорту, інвестицій, дивідендів, позик та виплати процентів на користь нерезидента, в т. ч. пов'язаної особи, який зареєстрований в оффшорній зоні.

Таким чином, на основі виявлених взаємозв'язків між рівнем податкового навантаження та часткою прибутку, яка спрямовується промисловими підприємствами на інновації, а також дослідження законодавчого регулювання процесів руху капіталу науково обґрунтовано, що регулювання фінансових потоків на макrorівні повинно ґрунтуватись на моніторингу приросту сукупного чистого фінансового потоку між пов'язаними особами та впровадженні регресивної ставки оподаткування прибутку підприємств в залежності від рівня реінвестування прибутку в інноваційний розвиток

Література

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О. І. Барановський. — Київ, 2000. — 36 с.
2. Вишневикий В. П., Веткин А. С. Уход от уплаты налогов: теория и практика: Монография / НАН Украины. Ин-т экономки пром-сти. — Донецк, 2003. — 228 с.
3. Єрмошкіна О. В. Фінансові потоки в економіці: динаміка, тенденції, проблеми // Європейський вектор економічного розвитку: Збір. наук. праць — Вип. 2 (5). — Д.: Вид-во ДУЕП, 2008—216 с. — С. 85–93.
4. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» // Відомості Верховної Ради, 2003, № 1.
5. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради, 2002, № 36.
6. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» // Відомості Верховної Ради, 2001, № 21.
7. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» // Відомості Верховної Ради, 1992, № 12.
8. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради (ВВР) 1995, № 4.
9. Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради, 1996, № 23.

10. Закон України «Про холдингові компанії в Україні» (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України, 2006, № 34.
11. Кулініч О. М. Економічний механізм боротьби з відмиванням грошей: українські завдання в контексті міжнародного досвіду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О. М. Кулініч. — Київ, 2006. — 20 с.
12. Мазур І. «Втеча капіталу» з України у системі глобального перерозподілу фінансових ресурсів // Банківська справа. — 2005. — № 2. — С. 56–63.
13. Оффшорные зоны в практике российских налогоплательщиков. — М.: Юристъ, 2001. — 496 с. (серия: Practica).
14. Суэтин А. Макроэкономические последствия отмывания денег // Вопросы экономики. — 2002. — № 10. — С. 126–130.
15. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в 2005–2006 рр. // Наказ Держфінмоніторингу України від 22.12.2006 № 265. — 27 с.
16. Фетисов В. Д., Фетисова Т. В. Теневые финансовые потоки в рыночной экономике // Вестник СПбГУ. Сер. 5. 2005. Вып. 1. — С. 92. — 100.
17. Фрадинський О. А. Фінансові доміанти тіньової економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О. А. Фрадинський. — Тернопіль, 2006. — 20 с.
18. Фуруботн Э. Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Пер. с англ. под ред. В. С. Катыкало, Н. П. Дроздовой. СПб.: Издат. Дом Санкт-Петерб. гос. ун-та, 2005. — XXXIV + 702 с.
19. www.proUA.com.
20. www.ukrstat.gov.ua.
21. www.worldbank.org.
22. www.ua-offshore.com.